סימן טו

הבדלה על חמר מדינה

[תה, קפה, מיץ טבעי, מי סודה, קוקה קולה, מים מינרלים]

אבי מורי ז"ל נהג להבדיל במוצאי שבת על קוקה קולה.

והנה בגמרא בפסחים (קז, א) מובא: "זימנא חדא איקלע אמימר לאתרין ולא הוה לן חמרא, אייתינא ליה שיכרא ולא אבדיל, ובת טוות [לן כשהוא מעונה]. לשנה הבאה תו איקלע לאתרין לא הוה לן חמרא, אייתינא ליה שיכרא, אמר אמימר אי הכי חמר מדינה הוא אבדיל וטעים מידי". ומבואר שאמימר הבדיל על השכר כשנתברר לו שזהו "חמר מדינה".

דין זה שמותר להבדיל על חמר מדינה נפסק בטור ושו"ע (או"ח סימן רצו סע' ב) "על השכר מבדילין אם הוא חמר מדינה, והוא הדין לשאר משקין, חוץ מן המים".

כשנעמיק בבירור הגדרת "חמר מדינה" המותר בהבדלה, נמצא נפקא מינות רבות להלכה ולמעשה במציאות שהתחדשה במשך השנים, כאשר משקאות שונים כגון תה, קפה, קוקה קולה, מיץ טבעי, ואפילו מים מינרלים - הפכו להיות משקאות מצויים שנהוג לשתותם.

ומתוך כך יש לדון בשאלות הבאות:

[א] כאשר מונח לפניו יין האם יכול להבדיל על חמר מדינה.

[ב] אם אין לפניו יין, או כשאינו יכול לשתותו מסיבות בריאותיות, האם יכול להבדיל על תה, קפה, קוקה קולה וכו', ואיזה מהם עליו להעדיף.

- א -

הרשב"ם מפרש בסוגיה בפסחים: "חמר מדינה, אין יין אחר בעיר הזאת כי אם שכר, הלכך מבדילין בו, וכן הלכה. אבל מים לא מיקרו חמר מדינה ואין מבדילין על המים אפילו היכא דליכא שכר ויין". ומשמע מדבריו שאין כלל יין בעיר, ולכן כתב ש"אין יין אחר בעיר", וכפל וכתב "כי אם שכר". כלומר, שכר נחשב לחמר מדינה רק אם אי אפשר למצוא בעיר כלל יין אחר מלבד השכר.

בטור (או"ח סי' ערב) מובא ביאור אחר מהו "חמר מדינה", וז"ל: "ויש מפרשין דלא הוי חמר מדינה אלא אם כן שלא יהא גדל יין מהלך יום סביב העיר". וכתב הב"ח (או"ח סימן קפב) שדברי הטור הם קולא

מפירוש הרשב"ם, שכן לפי דברי הטור שאר משקין לא נקראו חמר מדינה אלא אם כן לא יהיה היין גדל מהלך יום כל סביב העיר. וכתב הב"ח לפי זה: "דודאי אף בקראקא שמצוי יין הרבה אצל החנווני שמביא ממקומות שגדל שם יין הוי ליה מקום שאין היין מצוי בו, כיון שאינו גדל מהלך יום כל סביב העיר". וכן פסק המג"א (סימן קפב ס"ק ב) כדברי הב"ח, שאפילו אם מצוי יין הרבה אצל החנווני בעיר, אין בכך כלום כיון שאין גדל סביבות העיר, [ועוד הוסיף המג"א קולא ממשמעות לשון הטור "ומשמע דאם גדל מעט יין סמוך לעיר אין בכך כלום"]. נמצא מבואר בדברים אלו ש"חמר מדינה" נקבע לפי מה שהיין מצוי, ובמקום שהיין מצוי לא נוכל לתת לשכר ולשאר משקין שם של "חמר מדינה".

ברמב"ם (הלכות שבת פרק כט הלכה יז) לכאורה מצאנו הגדרה נוספת: "מדינה שרוב יינה שכר אע"פ שהוא פסול לקידוש מותר להבדיל עליו הואיל והוא חמר מדינה".

שתי הגדרות אלו נכללו ביחד בדברי שו"ע הרב (סימן ערב סע' י) שכתב בהגדרת "חמר מדינה" את הדברים הבאים: "מדינה או עיר שרוב יינם שכר או שאר משקין, דהיינו שדרך רוב אנשי העיר לקבוע סעודותיהם על השכר או שאר משקין כמו שהוא דרך לקבוע על היין במקום שהיין מצוי, הרי משקין אלו בעיר זו כמו יין ונקראים שם חמר מדינה לענין כל הדברים הטעונים כוס. וכל שאין יין הרבה גדל סביבות העיר כמהלך יום, אף שמצוי הרבה יין אצל חנווני, מן הסתם אין דרך רוב אנשי עיר זו לקנות יין תמיד מן החנווני אלא קובעים רוב סעודותיהם על שאר משקין והרי הם חמר מדינה. ואף במקומות שהיין גדל שם ובשנה אחת לקה היין ואינו מצוי כל כך ורוב העיר קובעין סעודותיהם בשנה ההיא על שאר משקין הרי משקין אלו חמר מדינה בשנה ההיא, ויש חולקין".

והנה הגם שמוזכרים בדבריו כמה וכמה פרטים הקובעים מה נחשב "חמר מדינה", כגון: שרוב היין במדינה או בעיר הוא שכר או שאר משקין, וכן שאין יין גדל סביבות העיר כמהלך יום אפילו שמצוי אצל החנווני - אולם דבר ברור הוא למעיין, כי עיקר ההגדרה הקובעת מה נחשב לחמר מדינה היא קביעות הסעודה על שתיית אותו משקה, כדברי השו"ע הרב: "משקה שדרך רוב אנשי העיר ההיא לקבוע סעודותיהם עליו". ועל ציר זה סובבים והולכים שאר הפרטים הנ"ל, כי הביטוי המעשי לכך שהמשקה מצוי במדינה הוא ברגילות לקבוע עליו הסעודות: במקום שהיין מצוי מאוד כגון שגדל בשפע בסביבות העיר מסתמא קובעים סעודות על היין, ולא על שכר ושאר משקים. אבל אם אינו מצוי כל כך, הגם שמצוי אצל החנווני, מן הסתם אין דרך רוב אנשי העיר לקנות יין תמיד לכל סעודה, ובוודאי הם קובעים את סעודותיהם על שאר משקים.

ובפשטות למד השו"ע הרב את יסוד ההגדרה ל"חמר מדינה", מדברי הרמב"ם הנ"ל במה שכתב "מדינה שרוב יינה שכר", שפירושו הוא, ששם "חמר מדינה" נקבע על ידי מה שמשקה זה הוא רוב המשקה הנחשב ליין במדינה זו, דהיינו המשקה שהדרך לקבוע עליו סעודה. וכפי שהעתיק השו"ע הרב בתחילת דבריו את מש"כ הרמב"ם "מדינה או עיר שרוב יינם שכר או שאר משקין", ופירש את דבריו: "דהיינו שדרך רוב אנשי העיר לקבוע סעודותיהם על השכר או שאר משקין כמו שהוא דרך לקבוע על היין

במקום שהיין מצוי, הרי משקין אלו בעיר זו כמו יין ונקראים שם חמר מדינה".

- ב -

כעין הגדרה זו, שהקובע מהו "חמר מדינה" הוא ענין קביעות שתיית המשקה, והיותו משקה שהדרך לשתותו, כתב גם ערוך השלחן (סימן ערב סע' יד) וז"ל: "דבאמת כשנדקדק אין אצלינו חמר מדינה כלל זולת יי"ש, דרוב בעלי בתים במדינתנו אין שותים בחול לא יין ולא שכר לכל סעודה ומה שייך לקרותם חמר מדינה". ומבואר בדעתו, ש"חמר מדינה" איננו משקה חשוב שבא לפרקים בשביל כיבוד אורחים, אלא משקה ששותים בכל סעודה.

וכמו שכתב ערוך השלחן (שם בסוף סע' יג) "ויש שכתבו שלא לקדש על יי"ש אלא אם כן במדינות שרוב שתיית ההמון הוא יי"ש בכל יום (מג"א שם ס"ק ו) ושיהיה ביכולתו לשתות מלא לוגמיו בבת אחת (אליה רבה)". ומסיים ערוך השלחן: "ואצלינו כן הוא שאין שותין יי"ש חזק כל כך והוא חמר מדינה".

וכן מבואר גם בשו"ת תשובות והנהגות (חלק ד או"ח סימן עז) שנימק את דעתו, מדוע עדיף להבדיל על כוס תה וקפה מאשר על שכר: "ונלע"ד דהיינו דווקא בזמן חז"ל ששתו יין או שכר לפני הסעודה בתוך הסעודה ולאחר הסעודה, וזהו דרך שתייתן ולכן חשוב. אבל בזמנינו השתייה הקבועה היא כוס קפה או תה וזה כמו שכר בזמנם דמיקרי חמר מדינה. ואין רגילים בכל סעודה בשכר ובירה כביין, ואם כן עדיף להבדיל על כוס תה או קפה".

- ג -

והנה, בדברי שו"ע הרב הנ"ל מבואר, שצירף את ההגדרה של הרשב"ם והטור, ש"חמר מדינה" נקבע לפי מה שהיין מצוי, עם ההגדרה של הרמב"ם, שהקובע הוא אם רוב היין במדינה הוא שכר או שאר משקין.

אולם יש מקום להבין, שאלו הם שתי הגדרות שונות - ונפקא מינה, במקום שמצוי בו יין בשפע גדול, כגון שגדל שם הרבה יין סביבות אותה העיר, אולם למרות זאת אין רגילות אנשי אותה העיר לשתות יין, כמו שבזמנינו אין אנו רגילים לשתות הרבה יין ובוודאי שאין הרגילות כיום לקבוע סעודה על יין. אם נאמר ש"חמר מדינה" נקבע לפי מה שהיין מצוי, הרי שבמקום זה שהיין מצוי לא נוכל לתת לשכר ולשאר משקין שם של "חמר מדינה". אולם לפי דברי הרמב"ם, שהקובע הוא אם רוב היין במדינה הוא שכר או שאר משקין, ואין הדבר תלוי כלל וכלל עד כמה מצוי היין, מכיון שאכן הרגילות לשתות שכר ושאר משקין, יהיה לזה דין "חמר מדינה".

ופשטות דברי המשנה ברורה מורים שהבין ששתי ההגדרות הנ"ל שונות, ויש נפקא מינה ביניהם. דהנה על הדין המובא בשו"ע (או"ח סימן ערב) שמקדשין על שכר, כתב המשנה ברורה (ס"ק כד) בשם המג"א: "ודווקא במקום דהוי חמר מדינה דהיינו שאין יין מצוי בכל העיר בשנה הזו ועיקר שתייתן הוא משכר ושאר משקין, ואם יש שם יין אלא שהוא ביוקר מקרי מצוי". אולם בביאור הלכה (שם ד"ה שמקדשין על

שכר) הוסיף: "עיין במשנה ברורה, והוא מהמג"א בשם הפוסקים. ודעת הרמב"ם דאם רוב שתיית המדינה הוא שכר מיקרי חמר מדינה, ומשמע דאפילו אם יש ג"כ יין בעיר".

הרי לנו מפורש בדעת המשנה ברורה שישנה מחלוקת בין הפוסקים במקום שהיין מצוי בעיר ויחד עם זאת רוב שתיית אנשי העיר היא מסיבות שונות שיכר [כגון שהיין מצוי אבל ביוקר], שלדעת המג"א בשם הפוסקים, מכיון שהיין מצוי אין השכר נקרא "חמר מדינה", אולם לדעת הרמב"ם לא משנה אם היין מצוי, ואפילו אם מצוי בעיר, אולם מאחר ורוב שתיית אנשי העיר שיכר, השיכר נחשב ל"חמר מדינה".

אולם לפי דברי שו"ע הרב אין מחלוקת בין שיטת הרמב"ם שכתב שהדבר תלוי בשתיית רוב אנשי העיר במציאות, לבין שיטת שאר הראשונים שכתבו שהדבר תלוי באם היין מצוי או אינו מצוי, וגם הם מודים לרמב"ם שעיקר ההגדרה מה נחשב ל"חמר מדינה" הוא על פי מנהג רוב אנשי העיר לקבוע את סעודותיהם, אם על יין מתוך שהוא מצוי, או על שכר ושאר משקין מתוך שהיין אינו מצוי. ולפי זה בנדון דידן, שבמציאות שאין רוב אנשי העיר שותים יין אלא שיכר או שאר משקין, לפי כל הפוסקים נחשבים משקין אלו בגדר חמר מדינה, מכיון שקביעות הסעודה היא על שאר משקין.

- ד -

מלבד ההגדרה שהקובע מהו "חמר מדינה" הוא ענין קביעות שתיית המשקה, והיותו משקה שהדרך לשתותו, מצאנו בדברי הפוסקים הגדרות אחרות בענין זה:

בשו"ת הלכות קטנות (חלק א סימן ט) דן לענין קידוש אם קפה נחשב לחמר מדינה, ובדבריו מבוארת הגדרה מהו "חמר מדינה". וז"ל: "ומה שנשאל אם מקדשין עליו, לא מחכמה, דאין לקדש אלא על חמר מדינה דמרווי ומשכר דומיא דיין". ומבואר בדבריו, שלא כל משקה יכול להחשב חמר מדינה, ואפילו אם רוב שתיית המדינה הוא מאותו משקה. אלא הקובע לכך שמשקה ייחשב "חמר מדינה" הוא שיהיה דומה ליין שתכונתו הוא "מרווי ומשכר". הגדרתו של בעל שו"ת הלכות קטנות הובאה בדברי הפוסקים שדנו בשאלה איזה משקים נחשבים ל"חמר מדינה" לענין הבדלה.

בספר מנחת שבת על קיצור שו"ע (סימן צו אות ט) דן בענין הבדלה על תה וקפה, וכתב: "הנה שמעתי מאיזה בני אדם שאומרים שזה נקרא חמר מדינה כמו שכר, וגם תולין הדבר באשלי רברבי ואומרים על איזה גדול שבמדינתינו שנהג כן בחיים חיותו, ואני לא אאמין זה דלכאורה לא נקרא המשקה חמר מדינה אלא במקום שהדרך לקבוע סעודותיהם עליו כמו שהדרך לקבוע על היין במקום שהיין מצוי, דבכה"ג הוי משקין אלו במקום זה כמו יין ונקראים בשם חמר מדינה, אבל תה וקפה אין דרך לקבוע עליהם סעודתן, ואם כן אף דשתיית רוב מקומות הללו הוא מי תה, מה בכך מכל מקום דינו כמים". ומסקנתו: "ובשעת הדחק שאין לו משקה אחרת להבדיל עליו אלא תה, צ"ע אם מותר להבדיל עליו".

וסיים את דבריו: "אחר כתבי כל זה בא לידי תשובת הלכות קטנות [הנ"ל] ומדבריו משמע גם כן דאף

דשתיית רוב בני אדם הוא המשקה קפה, מכל מקום לא נקראת חמר מדינה על ידי זה לענין דברים הטעונים כוס, ואם כן ממילא גם כן בתה. ואף שדברי ההלכות קטנות נאמרו על קידוש, הוא הדין לענין הבדלה, דגם בהבדלה בעינן שיהא נקרא חמר מדינה".

ובהגהות שיורי המנחה על המנחת שבת, ציין שגם המהרש"ם מברעזאן כתב בדעת תורה (סימן רצו סע' ד) שגם לענין הבדלה לא נקרא חמר מדינה רק משקה משכר. וכן מסקנת שו"ת שם משמעון (או"ח סימן יד) להחמיר לא לקדש ולהבדיל על תה וקפה, על פי דברי ההלכות קטנות שחמר מדינה היינו משקה שמרווה ומשכר.

עוד מביא הגאון רבי עובדיה יוסף בספרו מאור ישראל על מסכת פסחים (קז, א), שדברי שו"ת הלכות קטנות מתאימים עם מש"כ הברכי יוסף (סימן רצג ס"ק ג, הובא בשערי תשובה שם) על דברי השו"ע "מבדילין על שכר אם הוא חמר מדינה והוא הדין על שאר משקין חוץ מן המים", וכתב הברכי יוסף: "רבים הבינו מלשון מרן דמצי להבדיל על החלב, והוא טעות, דמש"כ "והוא הדין שאר משקין", היינו בחמר מדינה, ומש"כ "חוץ מן המים" רצה לומר שאע"פ שאין שותים במקום ההוא אלא המים בלבד, וסד"א שיהא דין המים כחמר מדינה, קמ"ל. וכל זה פשוט ומבואר גם כן בב"י, ויען ראיתי טועים ועבדי עובדה הוצרכתי לבאר המבואר". וכתב הגר"ע יוסף על דברי הברכי יוסף: "ונראה דסבירא ליה כמ"ש בשו"ת הלכות קטנות דבעינן מרווי ומשכר דומיא דיין".

ומתוך כך הסיק בשו"ת יחוה דעת (ח"ב סימן לח) "העיקר להלכה ולמעשה דהמבדיל על תה וקפה או מיץ הדרים או טמפו וכיוצא בזה הרי הוא בחשש איסור ברכה לבטלה ואסור לענות אמן".

- ה -

אולם מאידך גיסא, בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ח סימן טז) פסק שבשעת הדחק יכול להבדיל על קפה שחור ואפילו על קפה עם חלב מאחר וכיום זהו חמר מדינה. וטעמו: "דהרשב"ם במסכת פסחים כתב רק לאפוקי מים שלא יכול בשום פנים לקבל דין של חמר מדינה, ואין כל תנאי לגבי הבדלה שצריך שיהא גם משקה כזה שמרווה ומשכר. וכך נפסק בפשטות בשו"ע דמבדילין עם כל המשקים אם הוא חמר מדינה, ויוצא מכלל זה רק מים, וזה לא מסתבר כלל לומר דקפה שחור או עם חלב או חלב לבד, נחשבים גם כן כמים בלבד".

עוד מבאר הציץ אליעזר, שמדברי הברכי יוסף מוכח שלא כדברי שו"ת הלכות קטנות [שלא כהבנת הגר"ע יוסף שהשווה ביניהם], כי ממש"כ הברכי יוסף על הרוצים ללמוד להתיר להבדיל בחלב ובשמן "והוא טעות, דמש"כ "והוא הדין שאר משקין", היינו בחמר מדינה", מוכח שעיקר טענת הברכי יוסף היתה מכך ששמן וחלב אינם חמר מדינה, אבל לא קפה שחור שהוא חמר מדינה ונוהגים לכבד בו הרבה יותר מאשר חלב ושמן. ואם כן אין כל הוכחה מדברי הברכי יוסף, שקבע כעיקר את הגדרת ההלכות קטנות שחמר מדינה צריך להיות "מרווה ומשכר".

ומביא הציץ אליעזר שהגאון האדר"ת בקונטרסו עובר אורח הנדפס בסוף ספר אורחות חיים (החדש על או"ח סימן רצו) כתב: "ואולם שמעתי בשם גאונים רבים מדור שלפנינו ז"ל שהורו להבדיל על כוס תה מתוק או קפה מתוק ואחד מגדולי הדור זצ"ל קיים כל ימיו כוס של ברכה בכוס של קפה, ונראה מדעתם דחמר מדינה נקרא כל שהוא עשוי לכיבוד אורחים וכיו"ב, וכמו שהוא גם תה וקפה, משא"כ חלב". ומסיים הציץ אליעזר: "ועל כן אין שום ספק בדבר שאפשר בלב בטוח להסתמך על ההוראה הזאת מבלי כל חשש לשמא יש בזה משום ברכה לבטלה ח"ו".

ועל דברי שו"ת הלכות קטנות, כתב הציץ אליעזר: "אחד הוא הבעל הלכות קטנות שמנמק הטעם שלא לקדש על קפה מפני דאין לקדש אלא על חמר מדינה דמרוי ומשכר דומיא דיין. ומלבד שאין כל הכרח בדבריו שיסבור לנימוק זה גם בנוגע להבדלה, הנה כאמור אין זה במשמעות כלל מפשטות דברי הגמרא והשו"ע דאיתא שרק מים מוצא מכלל חמר מדינה". ומסיים הציץ אליעזר: "ועל כן אפילו אילו דעת ההלכות קטנות היא שגם בכוס של הבדלה צריך גם לתנאי של מרווי ומשכר נלפע"ד דבטלה דעתו נגד הרבים שכנגדו".

ומוסיף הציץ אליעזר, דלפי זה אפשר להבדיל גם על מיץ הדרים ומי תפוחים ואגסים אם הם משקה מדינה. וראיה מדברי הבית יוסף (בסימן ערב) שכתב: "ומשמע בגמרא דשכר שמבדילין עליו לאו דווקא של תמרים, אלא הוא הדין למשקה של שאר פירות". משמע, שאין צורך שהמשקה יהיה משכר, שהרי משקה של שאר פירות אינו משכר. ולפיכך לדעת הציץ אליעזר אפשר להבדיל גם על מיץ הדרים ומיץ תפוחים ואגסים.

ואולם אם נעמיק בכוונת הבית יוסף, נבחין שכוונתו לדברי הגמרא בפסחים (קז, א) "בעא מיניה רב הונא מרב חסדא מהו לקדושי אשיכרא, אמר השתא ומה פירזומא ותאיני ואסני דבעאי מיניה מרב ורב מר' חייא ור' חייא מרבי ולא פשט ליה, שיכרא מבעיא, סבור מינה קדושי הוא דלא מקדשינן אבל אבדולי מבדילינן". ומכאן דייק הב"י שלאו דווקא שכר של תמרים אלא גם משקה של שאר פירות [פירזומא תאיני ואסני]. והנה הרשב"ם מפרש ש"פירזומא" היינו "שכר של שעורים", ו"תאיני" היינו "שכר של תאנים" ו"אסני" היינו שכר שעושים מפרי סנה, כגון תותים". ואם כן, לכאורה יתכן שגם כוונת הב"י "משקה של שאר פירות" היינו שכר של שאר פירות. ומהיכי תיתי להתיר להבדיל על מיץ הדרים ומי תפוחים ואגסים.

- ו -

הגדרת "חמר מדינה" כמשקה משכר, מובאת גם בשו"ת תשובות והנהגות (חלק ד או"ח סימן עז) שכתב: "יש אומרים שמועה בשם הגאון דבריסק זצ"ל שצריך דווקא משקה המשכר, ועל כן בירה שחורה דאינו משכר פסול להבדלה".

אמנם התשובות והנהגות מפקפק בנכונות השמועה, וכתב: "ואינו נכון, שהרי איתא בגמרא (בבא בתרא

צז, ב) סוחט אדם אשכול של ענבים ומקדש עליו, וכן מהני ביין מבושל אף שלא משכר, ומהיכי תיתי להצריך בחמר מדינה דווקא חמר המשכר. ומה עוד דעיקר השמועה אינו נכון כלל, דכפי שמעיד גיסי הגאון רבי משולם דוד סולובייצ'יק שליט"א לעת הצורך ציווה אביו להבדיל על תה או קפה". ומסיק בתשובות והנהגות: "העולה מדברינו, דבמקומינו עדיף להבדיל על כוס קפה עם חלב וסוכר, שהיום חמר מדינה המשכר אינו עיקר השתיה כאן".

אולם יש להעיר על הוכחת התשובות והנהגות שאין צריך משקה משכר מדברי הגמרא "סוחט אדם אשכול ענבים ומקדש עליו", שכן לכאורה אין לדמות מיץ ענבים לשאר משקין, כי דווקא מיץ ענבים בוודאי ראוי לקידוש שיש עליו "שם יין", והוא "מין יין", משא"כ שאר משקין יש לומר שכדי שיהיו בכלל "חמר" צריך שיהיו משכרים.

ומוסיף התשובות והנהגות: "ומיהא במקום אחר הבאתי שמועה שהגר"ח מוולוז'ין זצ"ל דרש שצריך דווקא מידי דמשכר לחמר מדינה, ולפי השמועה קיבל כן מרבינו הגדול הגר"א זצ"ל. והוסיף הגרי"ל דיסקין זצ"ל שאפילו דבש וחלב מועיל שמשכר, וכמבואר בשבועות [כג, א - "ת"ש אכל דבילה קעילית ושתה דבש וחלב ונכנס למקדש ועבד חייב"]. ויש לומר דחלב משכר רק לחולה ולא לכל אחד". [דברים אלו צ"ע, מהיכי תיתי לומר שחלב ודבש משכרים רק לחולה, והלוא סתם משמעות הברייתא בשבועות, שכל שתיית דבש וחלב משכרת, ולאו דוקא כשהשותה חולה, אלא לכל אחד באשר הוא"].

ומתוך כך יצא התשובות והנהגות (שם, ובחלק א סימן רנו) לחלק בין קידוש והבדלה, שרק בקידוש שעיקר ויסוד חיובו הוא על יין, כדרשת חז"ל "זכרהו על היין" - צריך שהמשקה יהיה דומה ליין משכר, אולם בהבדלה שמעיקר יסוד החיוב בה תקנוה בתפילה, לכן כל דבר שהוא חמר מדינה, אפילו אינו משכר, ראוי להבדלה.

אולם כבר הביא בשו"ת שם משמעון (חלק או"ח סימן יד), שגם לפי ההלכות קטנות שצריך משקה מרווה ומשכר, אין להביא ראיה מדברי הגמרא בשבועות שמותר להבדיל על חלב בגלל שחלב גם כן משכר, משום ש"יש לומר שנשתנו הטבעיים, ולכן החלב של עכשיו שעינינו הרואות שאינו מרווה ומשכר אין ראוי להבדיל עליו".

וכעין זה מובא גם בספר מפניני הרב (פרק ליקוטי הנהגות, עמ' עב) וז"ל: "יש אומרים בשם הגר"ח מוואלאז'ין שלהיקרא חמר מדינה בעינן שיהיה המשקה מידי דמשכר, ולא כאותם גדולים שנהגו להבדיל על תה או על קפה. ובכתבי הגאון הרוגצ'ובר הביא ראיה מהגמרא שאף חלב מקרי מידי דמשכר ושפיר אפשר להבדיל עליו, אפילו לדעת המחמירים האלו, דאיתא בברייתא בכריתות (יג, א) אכל דבילה קעילית ושתה דבש וחלב ונכנס למקדש ועבד חייב, וזהו הנקרא שכור משאר משכרים. וכשהציעו דברים אלו לפני רבנו ז"ל [הגרי"ד סולובייצ'יק], מאד לא היה ניחא ליה מזה, ואמר דמידי דמשכר להבדלה היינו משקה שיש בו אלכוהול, ואין החלב בכלל זה. אכן המושג של שיכור לענין עבודה תלוי בזה שהמשקה מדמדם את המוח ומבלבל את המחשבה מפני שמביא את האדם לידי שינה, וזה שפיר ישנו בחלב".

בשו"ת אגרות משה (או"ח חלק ב סימן עה) דן האם מותר להבדיל במי סודה, ובתוך דבריו קבע הגדרה מחודשת מה קובע משקה להיות "חמר מדינה".

וכך כתב האגרות משה: "הנכון לע"ד דהן כמים בעלמא, דאף ששותין אותם גם בסעודות החשובות ומכבדין בהם, אבל הוא רק כשתיית מים לצמאון ולהתקרר בימים החמים ובשעה שחם להם, והכבוד בהם הוא גם כן רק כשצריכין לזה וגם במים צוננים מכבדים כשצריכין להם, וחשיבות משקה הוא שאין השתייה מחמת שצריכים להם לצמאם, אלא שותים אותם אף בלא צורך לגופם אלא בשביל כבוד הסעודה וכבוד האורחים, דאין שום אדם שותה יין ויי"ש ושכר לצמאו, דלצורך זה שותים מים שיותר עדיפים, אלא רק לכבוד בעלמא שותין אותן ואלו המינים נקראים בשם משקה וחמר מדינה".

ומבואר בדברי האגרות משה, שהגדרת משקה כ"חמר מדינה" איננה נקבעת רק על ידי מה ששותים הרבה ממשקה זה באותה מדינה, אלא צריך שיהיה זה משקה שמגישים אותו בדרך של כבוד, לכבוד הסעודה ולכבוד האורחים, ולא רק על מנת להרוות את הצמאון.

לפי הגדרה זו ביאר האגרות משה מה השוני בין מי סודה לבין תה קפה וחלב, שיש מהאחרונים שמתירים להבדיל עליהם: "ואף המתירים לקדש ולהבדיל על תה מתוק (עי' בערוך השולחן סימן ער"ב סע' יד), נראה שבתה דרך העולם שמכבדין ושותים את זה אף שאין צריכים כלל לשתות אלא מפני הכבוד, ולכן מחשיבים את זה למשקה אף שלכאורה הם מים ממש. והמתירין גם על חלב אולי הוא מחמת שחלב שותים שלא לצורך צמאון, וכשמכבדים לאורח בכוס חלב לא יוכל לומר שאינו רוצה לשתות מחמת שאינו צמא, דחלב שותין גם שלא לצמאון וייחשב שאינו רוצה לכבד ולהתכבד, ולכן מחשיבין זה לחמר מדינה. אבל המי סודה אין שותין אותם אלא לצמאון, וכשיכבדו אותו במשקה סודה והוא אינו צמא ולא ישתה לא ייחשב לאינו רוצה לכבד ולהתכבד ולכן אף לדידהו אין להחשיב הסודה לחמר מדינה".

כדברי האגרות משה מבואר גם בדברי הגאון האדר"ת [המובאים לעיל אות ג] שכתב בביאור דעת הגאונים שהורו שמותר להבדיל על כוס תה מתוק או קפה מתוק, וז"ל: "ונראה מדעתם דחמר מדינה נקרא כל שהוא עשוי לכיבוד אורחים וכיו"ב וכמו שהוא גם תה וקפה".

וכעין הגדרה זו משמע גם מדברי המשנה ברורה (סי' רצו ס"ק יב) בענין כשרות משקאות קוואס"ס ובארשט להבדלה, וכתב ש"מוכח מדברי הט"ז (בסימן קפב) ואליה רבה (שם) דאף בשעת הדחק אין מברכין, דאף שההמונים שותין אותן מכל מקום לא חשיבי וכמו מים הוא. ובחיי אדם כתב דבשעת הדחק יש להבדיל על משקה קוואס ולא ידעתי טעמו, ואולי מיירי בשנעשה חשוב כעין משקה שכר וגם זה דווקא אם עיקר שתיית ההמון הוא מהמשקה הזה".

הרי לנו גם בדברי המשנה ברורה, שקביעת שם "חמר מדינה" אינה תלויה רק במה "שההמונים שותים

אותם" באותה מדינה, אלא צריך שהמשקה יהיה משקה חשוב.

מעניין לציין שהרב שמחה בונם כהן מלייקווד כתב בספרו (באנגלית) כבוד ועונג (עמ' 74) בשם הגאון רבי חיים פנחס שיינברג, ראש ישיבת תורה אור בירושלים, שרשאי להבדיל על סודה, מיץ תפוזים ומיץ תפוחים וחלב, משום שהם נחשבים כחמר מדינה. והוראת הגרח"פ שיינברג בענין הבדלה על סודה היא בניגוד לפסק האגרות משה הנ"ל. והרב שמחה בונם כהן כתב (שם בהערה 15) ששאל בשנית את רבי משה בשנת תשמ"ד האם לנוכח העובדה שכיום שהכל שותים סודה בחתונות, אולי בשל כך יש להחשיבו כחמר מדינה, ורבי משה ענה לו שאף על פי כן אין סודה נחשב לחמר מדינה.

- ח -

הגדרה נוספת, מה קובע משקה ל"חמר מדינה", הוא חביבות המשקה.

כתב הרמ"א (או"ח סימן רצו סע' ב) וז"ל: "ונהגו להבדיל במוצאי פסח על שכר ולא על יין משום דחביב עליו (משום שלא שתהו כל ימי הפסח)". וכתב המג"א (ס"ק ו) "נראה לי דווקא במקום דהוי שכר חמר מדינה אבל בארץ אשכנז אסור, דהא אפילו אין לו יין כלל אסור להבדיל על השכר, כל שכן היכא שיש לו ואינו חביב עליו". וכך גם פסק המשנה ברורה (ס"ק יב) והשו"ע הרב (שם סע' י). אולם בכף החיים (ס"ק כו) כתב בשם התוספת שבת (ס"ק ח) "ראיתי נוהגין כן גם באשכנז להבדיל עליו במוצאי פסח הואיל וחביב ביותר". וצריך ביאור במה נחלקו התוספת שבת והמג"א, שהרי לכאורה צודק המג"א בקושייתו, שאם אין השכר חמר מדינה בארץ אשכנז מדוע שתועיל מעלת החביבות.

כיוצא בזה מבואר גם בב"ח (סימן קפב עמוד קסב ד"ה כתב מהרש"ל) בדין כוס של ברכת המזון, וז"ל: "ובסעודת נישואין וברית מילה נוהגין במדינתינו שבתוך הסעודה שותין שכר של שעורין לשרות המאכל, ואחר המזון קודם ברכת המזון קובעין לשתות מי דבש, ויש מי שהורה שיש לברך ברכת המזון אשכר של שעורים לפי שהוא חמר מדינה וגם הוא ממין שבעה ומין שבעה עדיף. ולא נהירא וכו', דכשאינו חפץ לאכול עכשיו ממין שבעה מברך על מה שחפץ עכשיו לאכול, והשתא לפי זה כיון שקבעו לשתות מי דבש ואינם חפצים לשתות שכר שעורים שאינו חביב להם, פשיטא דעל מי דבש יש לברך ברכת המזון. ועוד, שהרי גם הוא חמר מדינה כמו שכר שעורים".

ומבואר בדברי הב"ח בתירוצו הראשון, דגם אם המי דבש אינם בגדר "חמר מדינה" באופן רגיל [שהרי רק בתירוצו השני כתב הב"ח שהמי דבש הם חמר מדינה], בכל זאת מאחר שקבעו לשתות מי דבש והם חפצים בו והוא חביב להם, היה פשוט לב"ח שיש לברך על הכוס של מי דבש. וגם כאן צריך ביאור היאך מועילה מעלת החביבות כדי להחשב כחמר מדינה.

ונראה לבאר את דברי התוספת שבת והב"ח על פי מש"כ ערוך השלחן (סימן ערב סע' יד) וז"ל: "ויותר מזה ראינו לגדולים שעשו הבדלה על חלב או על תה מתוק אע"פ שבוודאי לא שייך לקרותן חמר מדינה

אך מפני הלחץ זו הדחק כגון שאין לו יין או שכר, או שנזהר מחדש. והנה הקידושים עושים בלילה על הפת ובשחרית על היי"ש, אבל הבדלה שקשה לשתות אז יי"ש בהכרח לעשות על איזה משקה, וחלב הוי משקה, וטיי מתוק גם כן שותים הרבה. דבאמת כשנדקדק אין אצלינו חמר מדינה כלל זולת יי"ש, דרוב בעלי בתים במדינותינו אין שותים בחול לא יין ולא שכר לכל סעודה ומה שייך לקרותם חמר מדינה. ולכן בדחק גדול כזה די במה שרק שם משקה על זה. אמנם זהו ודאי דעל יין יותר טוב מכל משקין בין לקידוש בין להבדלה ובין על כוס של ברכה". ומבואר בדבריו, שבשעת הדחק אפשר לעשות הבדלה על משקה שאינו חמר מדינה.

ומעתה מבוארים דברי התוספת שבת, מאחר ושכר במוצאי פסח חביב מאד, הרי זה כשעת הדחק, ואפילו בארץ אשכנז שהשכר אינו בגדר "חמר מדינה", שייך לומר שמחמת החביבות מותר להבדיל על השכר במוצאי פסח. וכן מובנים דברי הב"ח, שמכיון שמי דבש חביבים להם, הם יכולים להקל לברך ברכת המזון על כוס של מי דבש הגם שאינו "חמר מדינה", [ובפרט בכוס ברכת המזון יש להקל יותר, שהרי אפילו המג"א שהחמיר ואסר להבדיל במוצאי פסח על שכר אם אינו חמר מדינה, הקל בכוס של ברכת המזון כדעת הב"ח, כמבואר בדברי המג"א (סימן קפב ס"ק ב) בשם המהרש"ל (בשו"ת סימן כג) "דבשעת הדחק שאין לו שכר שהוא חמר מדינה יכול לברך על משקה כל דהו כגון קווס"י או בארשט, אולם אסור להורות כן בפני ההמון כדי שלא יבואו להקל אף שלא בשעת הדחק, וגם זה רק במקומות דרגילים לשתות משקין אלו"].

אולם לאחר העיון, דברי ערוך השלחן שמותר להבדיל על תה וקפה מפני הלחץ זו הדחק ואף שאין משקין אלו בגדר "חמר מדינה", תמוהים מאד. וכי מותר להבדיל בשעת הדחק על מים רק בגלל שאין משקאות אחרים. ומפורש בדברי הרשב"ם בפסחים [המובאים בתחילת דברינו] שאין מבדילים על מים מכיון ש"מים לא איקרו חמר מדינה ואין מבדילין על המים אפילו היכא דליכא שכר ויין". כלומר, אין להבדיל על מים, ואפילו כשאין לו שכר ויין, משום שאינם נחשבים בשום פנים ואופן ל"חמר מדינה". ואם כן הוא הדין שאר משקין, אם אין המשקה מוגדר כ"חמר מדינה", מהיכי תיתי להתיר להבדיל עליו רק בגלל שזהו שעת הדחק, וצ"ע.

- ט -

לכן נראה לבאר את דברי התוספת שבת והב"ח שיש במעלת החביבות סיבה לקבוע על משקה שם של "חמר מדינה", על פי דברי ספר החינוך (מצוה לא) בענין מצות קידוש והבדלה על היין, וז"ל: "משרשי מצוה זו, כדי שנתעורר מתוך מעשה זה לזכור גדולת היום ונקבע בלבבינו אמונת חידוש העולם כי ששת ימים עשה ה' וגו', ועל כן נתחייבנו לעשות המעשה עם היין לפי שטבע האדם מתעורר בו הרבה שהוא סועד ומשמח, וכבר אמרתי לך כי לפי התעוררות האדם ומעשהו יתפעל אל הדברים לעולם, ומזה השורש אמרו זכרונם לברכה בגמרא (פסחים קו, ב) שאם הפת חביב על אדם יותר שיקדש על הפת, כי אז מתעורר טבעו יותר למה שהוא תאב. ואע"פ שביציאת היום לא אמרו כן אלא שחייבו להבדיל על היין על

כל פנים, גם בזה צדקו, כי הם ז"ל, גם התורה השלמה, יבחרו לעולם ברוב, ובאמת כי רוב העולם יתאוו אל השתיה במוצאי שבת יותר מן האכילה, לפי שכבר קבעו סעודה גדולה ביום לכבוד השבת".

ומבואר בדברי החינוך, שטעם חיוב הקידוש וההבדלה דווקא ביין, נובע מכך שהיין שהוא סועד ומשמח גורם להתעוררות להתבונן במהות השבת שהיא יסוד אמונת חידוש העולם. ובאמת, אם הפת חביבה עליו יותר, יקדש על הפת - כי עיקר ותכלית הקידוש להתעורר ולהתבונן במהות השבת, ולכן מקדש על מה שיותר חביב בעיניו ומעורר אותו יותר להתבונן בדבר. וטעם זה שייך גם לענין הבדלה, כמבואר בדברי החינוך, שקידוש והבדלה שווים לענין זה שחיובם ביין נובע מהצורך להשריש את אמונת חידוש העולם על ידי ההתעוררות הנובעת משתיית היין.

ומעתה מתבאר היטב, מדוע ענין החביבות קובע לענין חיוב הבדלה, וכדברי התוספת שבת שבמוצאי פסח שהשכר חביב עד למאד יכול להבדיל על השכר, משום שבמוצאי פסח ההתעוררות היוצאת ממעשה הבדלה נקבעת בלב יותר על ידי השכר מפני חביבותו. ואף שבדרך כלל אין על השכר שם של "חמר מדינה", בכל זאת החביבות היתירה שיש לשכר במוצאי פסח, גורמת לכך ששכר ייחשב כיין וכחמר מדינה שמבדילים עליהם, בגלל שעל ידם מושרשת ההתעוררות באמונת חידוש העולם.

- י -

אולם עדיין יש לדון במעלת חביבות המשקה, לענין קביעת שם "חמר מדינה".

הרב אביגדור נבנצל, רב העיר העתיקה בירושלים וראש ישיבת הכותל, שאל את הגרש"ז אויערבך: "אם רוצה אדם לאכול שני מיני פירות, האחד מפני שהוא טעים לו, והשני מפני שהוא בריא לו, על איזה מהם יברך. כלומר, איזה מהם נקרא חביב שעליו צריך הוא לברך ולפטור בברכתו גם את הפרי השני" (כמבואר באו"ח סימן ריא סע' א).

והשיב הגרש"ז: "הרי כוונת האדם באכילתו צריכה להיות שיאכל כדי להיות בריא ושיהיה לו כוח לעבודת ה', ולא כדי למלאות את תאוותיו. ואם כן הירק שאוכל מפני שהוא בריא לו הוא החביב. אמנם יתכן שבדור הבא יקבעו הרופאים שמשהו אחר בריא, אבל בדור הזה הם סבורים שמין זה הוא הבריא, וא"כ "אין לך אלא שופט שבימיך". וכמו שלגבי חביב אני רשאי לשנות את דעתי, היום חביב לי יותר פרי זה ומחר פרי אחר, כך גם גבי חביב מטעמי בריאות, מה שהרופאים סבורים כעת שהוא בריא, הוא החביב".

וכתב הרב נבנצל על דברי הגרש"ז: "חשבתי לומר שאפשר שפסק הזה של הרב זצ"ל הוא רק בימות החול, אבל בשבת ויו"ט שיש בהם מצוות עונג שבת ושמחת יו"ט, ה"חביב" הוא דווקא אותו מין שמתענג יותר באכילתו. אבל זאת לא שמעתי מהרב, מהרב שמעתי רק שיש לברך על המין הבריא והמזין יותר".

ומעתה יש לדון בענין גדר ה"חביבות" שבחמר מדינה, האם יש לדמותו להלכות ברכות, כדברי הגרש"ז,

או שיש לדמותו לאכילת שבת ויו"ט, כדברי הרב נבנצל. לדוגמה, אם יש לפניו שתי כוסות, האחת של משקה החביב עליו מחמת שהוא מתענג בשתייתו, כגון כוס שכר במוצאי פסח. והכוס השניה, פחות מענגת בשתייתה אולם יש לו יותר רצון לשתותה מחמת שהמשקה שבתוכה בריא יותר - האם עליו להעדיף להבדיל על הכוס שרוצה יותר לשתות מחמת הבריאות, כפסק הגרש"ז לגבי גדר חביבות בברכות, או שעליו להעדיף את הכוס החביבה עליו מפני שמתענג יותר בשתייתה, כדברי הרב נבנצל לגבי תענוגי שבת ויו"ט.

אמנם לפי דברי ספר החינוך הנ"ל, שעיקר מטרת כוס היין בקידוש והבדלה, להביא להתפעלות הנפש מהשתייה כדי להגיע לידי אמונת חידוש העולם - נראה שיש לדמות כוס של קידוש והבדלה לענין סעודות שבת ויו"ט. כי הגם שרצונו לשתות את המשקה בגלל שהוא בריא לו יותר, אולם הנפש מתפעלת יותר ממה שהיא מתענגת מחמת הטעם החביב. ולכן מסתבר שעדיף להבדיל על הכוס שיותר מתענג עליה כדי שמחמתה יתפעל לקבוע בלבו את אמונת חידוש העולם.

- יא -

לאור כל המבואר לעיל נבוא לדון במה שפתחנו: ראשית כל, במנהגו של אבי מורי ז"ל להבדיל במוצאי שבת על קוקה קולה. בהנחה שמשקה הקוקה קולה נחשב כחמר מדינה [ולהלן נדון בזה בפרטות] – יש לברר האם כאשר מונח לפניו יין, יכול להבדיל על חמר מדינה.

ונראה שדבר זה יהיה תלוי במה שנתבאר לעיל, שלפי המשנה ברורה נחלקו הפוסקים במקום שהיין מצוי בעיר ויחד עם זאת רוב שתיית אנשי העיר היא מסיבות שונות שכר [כגון שהיין מצוי אבל ביוקר] – האם יכול להבדיל על שכר. לדעת המג"א בשם הפוסקים, מכיון שהיין מצוי אין השכר נקרא "חמר מדינה". אולם לדעת הרמב"ם לא משנה אם היין מצוי, ואפילו אם מצוי בעיר אולם מאחר ורוב שתיית אנשי העיר שיכר, השיכר נחשב ל"חמר מדינה".

אולם לפי דברי השו"ע הרב אין מחלוקת בין שיטת הרמב"ם שכתב שהדבר תלוי בשתיית רוב אנשי העיר במציאות, לבין שיטת שאר הראשונים שכתבו שהדבר תלוי באם היין מצוי או אינו מצוי, וגם הם מודים לרמב"ם שעיקר ההגדרה מה נחשב ל"חמר מדינה" הוא על פי מנהג רוב אנשי העיר לקבוע את סעודותיהם, אם על יין מתוך שהוא מצוי, או על שכר ושאר משקין מתוך שהיין אינו מצוי. ולפי זה בנדון דידן, שבמציאות שאין רוב אנשי העיר שותים יין אלא שיכר או שאר משקין, לפי כל הפוסקים נחשבים משקין אלו בגדר חמר מדינה, מכיון שקביעות הסעודה היא על שאר משקין.

- יב -

ובנדון השאלה השניה שהעלינו בפתיחה, אם אין לפניו יין, או כשאינו יכול לשתותו מסיבות בריאותיות, האם תה, קפה, קוקה קולה, מיץ טבעי, ואפילו מים מינרלים - נהפכו להיות משקאות המוגדרים כ"חמר

מדינה", ויכולים להבדיל עליהם. נסכם עתה את עיקרי השיטות, מהי הגדרת משקה "חמר מדינה" שנפסק שמותר להבדיל עליו במוצאי שבת:

[א] דעת הלכות קטנות (חלק א סימן ט) שחמר מדינה הוא משקה שהוא "מרווי ומשכר דומיא דיין".

[ב] דעת שו"ע הרב, שחמר מדינה נחשב משקה שהדרך לקבוע עליו סעודה.

[ג] דעת ערוך השלחן ושו"ת תשובות והנהגות, שהקובע מה נחשב לחמר מדינה היא קביעות שתיית המשקה בסעודה, והיותו משקה שהדרך לשתותו.

[ד] דעת הגאון האדר"ת שחמר מדינה נקרא כל שהוא עשוי לכיבוד אורחים, וכן מבואר באגרות משה שהגדרת משקה כ"חמר מדינה" איננה נקבעת רק על ידי מה ששותים הרבה ממשקה זה באותה מדינה, אלא צריך שיהיה זה משקה שמגישים אותו בדרך של כבוד, לכבוד הסעודה ולכבוד האורחים.

[ה] דברי המשנה ברורה שקביעת שם "חמר מדינה" אינה תלויה רק במה "שההמונים שותים אותם" באותה מדינה, אלא צריך שהמשקה יהיה משקה חשוב.

[ו] דעת הרמ"א, שהקובע משקה ל"חמר מדינה", הוא חביבות המשקה.

ומעתה נדון לפי שיטות אלו מה הדין להבדיל במשקאות הבאים:

בירה

לדעת שו"ת הלכות קטנות שחמר מדינה היינו משקה שמרווה ומשכר, יהיה מותר להבדיל על בירה מכיון שיש בה אחוזי אלכוהול והיא נחשבת כמשקה "מרווה ומשכר". וכן מובא בספר שמירת שבת כהלכתו (פרק ס הלכה ד ובהערה יד), שעדיף להבדיל על בירה ויי"ש מאשר על מיץ טבעי, כיון שיוצא ידי דעת הפוסקים שצריך משקה מרווה ומשכר.

וכן מסתבר שלפי האדר"ת והאגרות משה שהגדרת משקה כ"חמר מדינה" נקבעת אם המשקה מוגש בדרך של כבוד, לכבוד הסעודה ולכבוד האורחים, יהיה מותר להבדיל על בירה.

וכמו כן לדעת המשנה ברורה, שקביעת שם "חמר מדינה" היא אם המשקה משקה חשוב. וכן לדעת הפוסקים שהקובע משקה ל"חמר מדינה" הוא חביבות המשקה - יהיה מותר להבדיל על בירה שהוא משקה חשוב ויש חביבות בשתייתו.

אולם בשו"ת תשובות והנהגות (חלק ד סימן עז) כתב שעדיף להבדיל על כוס תה וקפה מאשר על שכר, מכיון שבזמנינו השתייה הקבועה היא כוס קפה או תה, וזה כמו שכר בזמנם דמיקרי חמר מדינה, ואין רגילים בכל סעודה בשכר ובירה כביין. וכן מסתבר לדעת שו"ע הרב ש"חמר מדינה" הוא ענין קביעות שתיית המשקה - בירה, אין דרך לקבוע עליה סעודה בזמנינו.

תה וקפה

כמבואר לעיל, נחלקו בזה הפוסקים, לדעת המנחת שבת ופוסקים כשו"ת הלכות קטנות שחמר מדינה היינו משקה שמרווה ומשכר, אין לקדש ולהבדיל על תה וקפה מכיון שאינם משקה שמרווה ומשכר.

וכן הזכיר המנחת שבת שאין להבדיל על תה וקפה מכיון שאין דרך לקבוע עליהם סעודתן - על פי סברת שו"ע הרב, שהקובע מה נחשב לחמר מדינה הוא קביעות הסעודה בשתיית המשקה. וכן פסק למעשה בשו"ת יחוה דעת שהמבדיל על תה וקפה הרי הוא בחשש איסור ברכה לבטלה ואסור לענות אמן.

אולם לדעת הציץ אליעזר, בשעת הדחק יכול להבדיל על קפה שחור ואפילו על קפה עם חלב מאחר וכיום זהו חמר מדינה, וכעדות הגאון האדר"ת בשם גאונים רבים מדור שלפנינו ז"ל שהורו להבדיל על כוס תה מתוק או קפה מתוק.

ומשמע כן גם בדברי האגרות משה שהגדרת משקה כ"חמר מדינה" נקבעת אם המשקה מוגש בדרך של כבוד, לכבוד הסעודה ולכבוד האורחים, ולא רק על מנת להרוות את הצמאון, ואם כן גם בתה וקפה דרך העולם שמכבדים ושותים את זה אף שאין צריכים כלל לשתות אלא מפני הכבוד, ולכן מחשיבים את זה למשקה אף שלכאורה הם מים ממש.

ומסתבר שגם לדעת הפוסקים שהקובע משקה ל"חמר מדינה" הוא חביבות המשקה - יהיה מותר להבדיל על קפה או תה שהם משקה שיש חביבות בשתייתו.

מיץ טבעי

דעת הציץ אליעזר המובא לעיל, שאפשר להבדיל גם על מיץ הדרים ומי תפוחים ואגסים אם הם משקה מדינה. וזאת בניגוד להכרעת הגר"ע יוסף, שהמבדיל על מיץ הדרים או טמפו וכיוצא בזה הרי הוא בחשש איסור ברכה לבטלה ואסור לענות אמן.

ואמנם לדעת שו"ע הרב ש"חמר מדינה" הוא ענין קביעות סעודה בשתיית המשקה, מסתבר שאין קביעות סעודה על מיץ טבעי. וכן לפי שו"ת הלכות קטנות שחמר מדינה היינו משקה שמרווה ומשכר, מאחר ואין במיץ טבעי תכונות אלו, אי אפשר להבדיל עליו.

עם זאת לדעת האגרות משה שהגדרת משקה כ"חמר מדינה" נקבעת אם המשקה מוגש בדרך של כבוד, לכבוד הסעודה ולכבוד האורחים, ולא רק על מנת להרוות את הצמאון, יתכן ומיץ טבעי יהיה חמר מדינה.

וכן לדעת המשנה ברורה, שקביעת שם "חמר מדינה" אינה תלויה רק במה "שההמונים שותים אותם" באותה מדינה, אלא צריך שהמשקה יהיה משקה חשוב, יתכן שמיץ טבעי אכן נחשב למשקה חשוב.

וגם לדעת הפוסקים שהקובע משקה ל"חמר מדינה" הוא חביבות המשקה, מסתבר שיוכלו להבדיל על מיץ

טבעי, שיש חביבות בשתייתו.

משקה לימונדה [תמצית ריכוז מיץ טבעי מהול במים]

בספר שמירת שבת כהלכתו (פרק ס הערה יד) כתב שיש לעיין לדעת הפוסקים המתירים להבדיל על מיץ תפוזים או מיץ אשכוליות, אם דווקא במיץ טבעי או אפילו במיץ מעורב במים כמו שלנו. וכתב, שיתכן מכיון שרובם שותים מיץ שבבקבוקים שמעורבים בו מים, שפיר נקרא חמר מדינה.

אולם בספר ערוך השלחן (או"ח סימן רצו סע' יג) כתב: "ונ"ל דאפילו מים מתוקנים כמו אצלינו מי סעלצי"ן או לימאנא"ד או מים שנתנו בו דבש לטעם או שאר מיני פירא, מכל מקום סוף סוף הוא מים ואין מבדילין על זה".

וכן מסתבר, שגם אם נאמר שמיץ טבעי נחשב כ"חמר מדינה" מכיון שמוגש בדרך של כבוד, ומוגדר כ"משקה חשוב", אין כן פני הדברים במים ממותקים.

קוקה קולה

לפי דברי ההלכות קטנות שחמר מדינה היינו משקה שמרווה ומשכר, אין להבדיל על קוקה קולה. וכן לדעת שו"ע הרב ש"חמר מדינה" הוא משקה שהדרך לקבוע עליו סעודה, פשוט שאין להבדיל על קוקה קולה.

אולם לפי התשובות והנהגות שכתב להעדיף להבדיל על כוס תה וקפה מאשר על שכר, מכיון שבזמנינו השתייה הקבועה היא כוס קפה או תה, וזה כמו שכר בזמנם דמיקרי חמר מדינה, הוא הדין שתיית קוקה קולה, בודאי נחשבת לשתייה קבועה ותוגדר כ"חמר מדינה".

עם זאת, לפי האגרות משה שהגדרת משקה כ"חמר מדינה" נקבעת אם המשקה מוגש בדרך של כבוד, לכבוד הסעודה ולכבוד האורחים, ולא רק על מנת להרוות את הצמאון, לא מסתבר שקוקה קולה יוגדר כ"חמר מדינה". וכן לדעת המשנה ברורה, שקביעת שם "חמר מדינה" תלויה בחשיבות המשקה, לא מסתבר שקוקה קולה יוגדר כמשקה חשוב.

אולם לדברי הפוסקים שמשקה נחשב ל"חמר מדינה" בגלל חביבותו, יתכן שקוקה קולה יוגדר כ"חמר מדינה".

מי סודה ומים מינרלים [שאינם נחשבים כמים "רגילים" שלכו"ע אי אפשר להבדיל עליהם]

בדברי האגרות משה מפורש שאין להבדיל על מי סודה. ולפי דבריו מסתבר שגם מים מינרלים, אין דינם שונה - מאחר ואינן מוגשים לכבוד הסעודה והאורחים. אולם כפי שהבאנו, דעת הגאון רבי חיים פנחס שיינברג שיכול להבדיל על סודה.

ונראה לדון בזה, על פי הסברות שנתבארו לעיל לענין הבדלה על קוקה קולה: לפי דברי ההלכות קטנות שחמר מדינה היינו משקה שמרווה ומשכר, פשוט שאין להבדיל על מי סודה או מים מינרלים. וכן לדעת שו"ע הרב ש"חמר מדינה" הוא משקה שהדרך לקבוע עליו סעודה, פשוט שאין להבדיל על מים.

כמו כן, לפי האגרות משה שהגדרת משקה כ"חמר מדינה" נקבעת אם המשקה מוגש בדרך של כבוד, לכבוד הסעודה ולכבוד האורחים, ולא רק על מנת להרוות את הצמאון, לא מסתבר שמי סודה ומים מינרלים יוגדרו כ"חמר מדינה". וכן לדעת המשנה ברורה, שקביעת שם "חמר מדינה" תלויה בחשיבות המשקה, לא מסתבר שמשקאות אלו יוגדרו כ"משקה חשוב".

ורק לפי התשובות והנהגות ששתיית מי סודה ומים מינרלים נחשבת לשתייה קבועה ותוגדר כ"חמר מדינה", יתכן שיצא ידי חובת הבדלה במשקאות אלו. וכן לדברי הפוסקים שמשקה נחשב ל"חמר מדינה" בגלל חביבותו, יתכן שמשקאות אלו שיש חביבות בשתייתם יחשבו כחמר מדינה.